

Zaufanie, wrażliwość i delikatność w perspektywie archiwum społecznego na przykładzie Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej w Opolu¹

Magdalena Wiśniewska-Drewniak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)
magwis@umk.pl, ORCID 0000-0001-9119-1372

Adriana Kapala

Centrum Archiwistyki Społecznej / Centre of Community Archives (Poland)
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)
a.kapala@cas.org.pl, ORCID 0000-0003-1544-9145

Agnieszka Rosa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)
arosa@umk.pl, ORCID 0000-0002-8560-1387

Kamila Siuda

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)
ksiuda@mat.umk.pl, ORCID 0000-0003-1606-2583

STRESZCZENIE

Artykuł omawia rolę zaufania w działalności archiwów społecznych na przykładzie Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej w Opolu – organizacji pozarządowej zajmującej się inicjowaniem badań oraz dokumentowaniem historii mniejszości niemieckiej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem historii tworzenia się organizacji zrzeszających Niemców w Polsce. Badania empiryczne, przede wszystkim zgromadzone w sierpniu 2024 r. wywiady z osobami współtworzącymi archiwum oraz jego współpracownikami i darczyńcami, umożliwiły zauważenie kluczowej roli bycia członkiem dokumentowanej społeczności dla budowania zaufania do archiwum społecznego. Artykuł zwraca również uwagę na znaczenie delikatności i wrażliwości w kontaktach archiwistów społecznych z darczyńcami oraz definiuje je jako jedno z możliwych powodów reglamentacji dostępu do archiwum. Opracowanie jest częścią projektu badawczego mającego na celu analizę oddziaływania społecznego i afektywnego archiwów społecznych w Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE

archiwum
społeczne,
archiwum
niezależne,
mniejszość
niemiecka w Polsce,
studia afektywne,
oddziaływanie
archiwów

¹ Realizacja badań była możliwa dzięki finansowaniu projektu „Oddziaływanie niezależnych archiwów społecznych” przez Narodowe Centrum Nauki (nr 2022/47/D/HS3/00914).

Trust, sensitivity and delicacy in the context of a community archive, based on the example of the German Minority Research Centre in Opole

ABSTRACT

The article discusses the role of trust in the activities of community archives, using the example of the German Minority Research Center in Opole, a non-governmental organization involved in initiating research on and documenting the history of German minority in Poland, with particular emphasis on the history of the formation of organizations associating Germans in Poland. Through empirical research, in particular interviews conducted in August 2024 with people who co-created the archive, its collaborators, and donors, it was possible to observe the central role of being a member of the documented community in building trust in the community archive. The article also draws attention to the important role of delicacy and sensitivity in the contacts between community archivists and donors, and defines them as one of the possible reasons for restricting access to community archives. The study is part of a research project aimed at analyzing the social and affective impact of community archives in Poland.

KEYWORDS

community archive, independent archive, German minority in Poland, affective studies, archive impact

Wprowadzenie

Obecność archiwów społecznych w polskiej (i nie tylko) przestrzeni archiwalnej z każdym rokiem jest coraz pełniejsza i lepiej zauważalna. Centrum Archiwistyki Społecznej (dalej: CAS), kontynuujące zapoczątkowaną przez Ośrodek KARTA bazę archiwów społecznych, wymienia w niej ponad 840 inicjatyw dokumentacyjnych – część z nich to typowe niezależne archiwa społeczne (pod pieczęcią organizacji trzeciego sektora lub grup nieformalnych), część to archiwa prowadzone np. przez lokalne publiczne biblioteki czy domy kultury, wreszcie niektóre to archiwa bardziej rodzinne i prywatne niż społeczne². Krajobraz oddolnego dziedzictwa jest złożony i zróżnicowany, o czym z pewnością świadczy właśnie owa różnorodność opisanych w bazie inicjatyw archiwalnych³.

W ostatnich latach dostrzegamy też zainteresowanie państwa tym zjawiskiem, czego znakiem mogą być np. stworzenie konkursu dotacyjnego Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych przeznaczonego dla przechowawców niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego (w tym archiwów społecznych prowadzonych przez organizacje pozarządowe) pn. „Wspieranie działań archiwalnych”, a także samo powstanie CAS, państwowej instytucji kultury działającej na

² CAS, Baza Archiwów Społecznych, <https://cas.org.pl/baza-archiwow/> [dostęp: 18.05.2025].

³ O różnorodności polskich archiwów społecznych traktuje np. K. Ziętał, *Archiwa społeczne w Polsce – prezentacja i analiza wyników badań* [w:] *Archiwistyka społeczna. Diagnoza i wyzwania*, red. A. Józwiak, K. Ziętał, Warszawa 2017, s. 14–32.

rzecz archiwów społecznych, powołanej do życia w 2020 r. przez Ośrodek KARTA oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (finansowanej oraz obecnie prowadzonej już tylko przez tę ostatnią jednostkę)⁴.

Wzrost obecności archiwów społecznych w polskiej dziedzinie archiwalnej zaobserwować można również w dydaktyce uniwersyteckiej (w tym we wzroście liczby oferowanych przedmiotów zawierających treści dotyczące tego typu archiwów)⁵ oraz w zainteresowaniu ze strony naukowców, co poświadcza rosnąca obecność tej tematyki na konferencjach naukowych⁶. Wciąż niewiele jest empirycznych badań na temat zjawiska archiwów społecznych – choć i ta luka powoli się zapełnia. Przykładami większych projektów naukowych są dwa studia realizowane w ostatnich latach na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu kierowane przez Magdalenę Wiśniewską-Drewniak. Dane z drugiego z tych projektów, Projektu IMPACT („Oddziaływanie niezależnych archiwów społecznych”, 2023–2026), posłużyły do napisania niniejszego artykułu.

Projekt IMPACT to wielokrotne studium przypadku, które polega na przestudiowaniu trzech współcześnie działających w Polsce archiwów społecznych w celu zrozumienia, w jaki sposób wpływają one na osoby je tworzące oraz najbliższe otoczenie archiwum, szczególnie w perspektywie oddziaływań społecznych i afektywnych (emocjonalnych). W niniejszym artykule odniesiono się do wyników analizy jednego przypadku wchodzącego w skład projektu, tj. do archiwum społecznego prowadzonego przez Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej (dalej: CBMN, Centrum). Warto podkreślić, że Projekt IMPACT nie dotyczy zaufania *per se*. Jest ono jedną z kategorii analitycznych – relacji afektywnych, które wynikły z interpretacji danych na poziomie tego przypadku. Należy ono do jednego z częściściej pojawiających się zagadnień, jeśli chodzi o oddziaływanie afektywne i jest, zwłaszcza w perspektywie mniejszościowej tematyki archiwum społecznego, bardzo interesujące. W związku z tym niniejszy artykuł prezentuje zagadnienie

⁴ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 grudnia 2024 r. w sprawie nadania statutu Centrum Archiwistyki Społecznej (Dz.Urz. MKiDN 2024, poz. 138).

⁵ T. Czarnota, *Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce* [w:] *Archiwistyka społeczna*, red. K. Zietał, Warszawa 2012, s. 40–46; idem, *Archiwistyka społeczna w nauce i dydaktyce uniwersyteckiej oraz zmiany w nauce zachodzące pod jej wpływem w latach 2005–16* [w:] *Archiwistyka społeczna. Diagnoza...*, s. 94–119; M. Wiśniewska-Drewniak, *Community Archives Pedagogies in Poland and the US: An Attempt at a Comparative Study*, „Education for Information” 2025, t. 41(2), s. 121–140, <https://doi.org/10.1177/01678329251323451>.

⁶ Np. VIII Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Łodzi (wrzesień 2022 r.) i VI Krajowe Sympozjum Archiwalne – Archiwa rodzinne i społeczne w Lublinie (maj 2024 r.).

zaufania (oraz braku zaufania) w kontekście funkcjonowania CBMN, odnosząc się również do kategorii afektywnych wrażliwości i delikatności – przede wszystkim jako postaw archiwistów społecznych dbających o budowanie relacji zaufania ze społecznością związaną z archiwum oraz jej członkami. Przeprowadzona analiza umożliwia głębsze zrozumienie relacji pomiędzy archiwum społecznym a jego otoczeniem, w szczególności społecznością, której dotyczy (mniejszością niemiecką w Polsce), darczyńcami i użytkownikami.

Przegląd literatury

Dotychczasowa literatura anglojęzyczna, łącząca zagadnienie zaufania z archiwistyką i zarządzaniem dokumentacją, dotyczy w szczególności zaufania do informacji zawartej w archiwach i repozytoriach danych (zwłaszcza w zaufanych repozytoriach cyfrowych), a więc przede wszystkim względów autentyczności i wiarygodności informacji w zmieniającym się (w tym: cyfryzującym się) społeczeństwie. Punktem wyjścia są prace Clifforda Lyncha, który ukazuje, że autentyczność danych cyfrowych wynika nie tylko z technicznych zabezpieczeń, lecz także z wiarygodności systemów zarządzających informacją oraz stosowanych metadanych⁷. Heather MacNeil zwraca uwagę na historyczne, prawne i filozoficzne aspekty zaufania do dokumentów, analizując zarówno ich funkcje konstrukcyjne, jak i emocjonalne uwarunkowania odbioru. W podejściu postmodernistycznym akcentuje się, że dokumenty nie są jedynie odbiciem rzeczywistości, lecz ją współtworzą, a zaufanie do nich jest kształtowane przez skomplikowane relacje społeczne i instytucjonalne⁸. Kolejne badania, w tym artykuły autorstwa Eun Park, Jasona Specka oraz Dary Price i Johanny Smith, podkreślają, że zaufanie użytkowników do dokumentacji wynika nie tylko z autentyczności zapewnionej przez technologię, lecz także z relacyjnych i społecznych uwarunkowań – doświadczenia użytkowników, przejrzystości procedur oraz reputacji instytucji. W praktyce archiwów zaufanie budowane jest poprzez jasne standardy,

⁷ C. Lynch, *Authenticity and integrity in the digital environment: an exploratory analysis of the central role of trust* [w:] *Authenticity in a Digital Environment*, Waszyngton 2000, s. 32–50.

⁸ H. MacNeil, *Trusting Records: Legal, Historical and Diplomatic Perspectives*, Dordrecht 2000, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-94-015-9375-5> [dostęp: 22.05.2025]; eadem, *Trusting Records in a Postmodern World*, „Archivaria” 2001, t. 51, s. 36–47, <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12793> [dostęp: 22.05.2025].

komunikację oraz skuteczne systemy zarządzania informacją, ale może być również podważone przez brak zrozumienia czy nieprzejrzyistość działań⁹. Również analizy Grega Baka i Devana Raya Donaldsona dowodzą, że zaufanie do cyfrowych repozytoriów i archiwów jest złożonym zjawiskiem, zależnym zarówno od spełniania technicznych norm, jak i od społecznych oczekiwań oraz doświadczenia użytkowników. Certyfikaty i standardy są ważne, ale kluczowe okazują się relacje oraz subiektywne odczucia odbiorców¹⁰. Z kolei badania zespołu kierowanego przez Elizabeth Yakel pokazują, że zaufanie do repozytoriów danych wpływa na chęć dalszego korzystania z nich przez użytkowników. Istotne jest nie tylko spełnianie wymogów technicznych, ale także budowanie trwałych, pozytywnych relacji z użytkownikami, co przekłada się bezpośrednio na praktyczną użyteczność i ponowne wykorzystanie zasobów¹¹.

W kontekście archiwów społecznych i zaufania literatura dostarcza pewnej liczby studiów przypadku, w szczególności dotyczących budowania relacji między publicznymi instytucjami dziedzictwa a archiwami społecznymi i społecznościami współpracującymi z archiwum¹². Szczególnie warte omówienia są dwa teksty dostarczające w pierwszym przypadku empirycznych danych z wielu archiwów społecznych, w drugim – szczegółowego przeglądu literatury na temat archiwów społecznych.

⁹ E. Park, *Understanding 'Authenticity' in Records and Information Management: Analyzing Practitioner Constructs*, „American Archivist” 2001, t. 64(2), s. 270–291, <https://www.doi.org/10.17723/aarc.64.2.yrw0584547775404>; J.G. Speck, *Protecting Public Trust: An Archival Wake-Up Call*, „Journal of Archival Organization” 2020, t. 8(1), s. 31–53, <https://doi.org/10.1080/15332748.2010.483389>; D.M. Price, J.J. Smith, *The trust continuum in the information age: a Canadian perspective*, „Archival Science” 2011, t. 11, s. 253–276, <https://doi.org/10.1007/s10502-011-9148-z>.

¹⁰ G. Bak, *Trusted by whom? TDRs, standards culture and the nature of trust*, „Archival Science” 2016, t. 16(4), s. 373–402, <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9257-1>; D.R. Donaldson, *Trust in Archives – Trust in Digital Archival Content Framework*, „Archivaria” 2019, t. 88, s. 50–83, <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13697> [dostęp: 22.05.2025].

¹¹ E. Yakel, I.M. Faniel, L.P. Robert Jr, *An empirical examination of data reuser trust in a digital repository*, „JASIST – Journal of the Association for Information Science and Technology” 2024, t. 75(8), s. 898–915, <https://doi.org/10.1002/asi.24933>.

¹² Np. D. Allard, S. Ferris, *Antiviolence and marginalized communities: knowledge creation, community mobilization, and social justice through a participatory archiving approach*, „Library Trends” 2015, t. 64, s. 360–383, <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0043>; S. Huebner, K. Cooper, *Koorie culture and technology: a digital archive project for Victorian Koorie communities*, „Archives and Manuscripts” 2007, t. 35, s. 18–32; Z. Lian, *The creation, preservation and transmission of Shuishu archives in China*, „Journal of Documentation” 2017, t. 73, s. 1192–1208, <https://doi.org/10.1108/JD-11-2016-0143>.

Na podstawie wywiadów z osobami współtworzącymi 12 archiwów społecznych w południowej Kalifornii, Jimmy Zavala wraz ze współautorami w artykule z 2017 r. analizuje m.in. proces budowania zaufania pomiędzy archiwum społecznym a członkami społeczności reprezentowanej przez to archiwum. Autorzy wskazują m.in. na strategię *post-custodial* (kopiowanie, a następnie zwracanie oryginałów materiałów archiwalnych darczyńcom) jako, z jednej strony, narzędzie budowania zaufania (poprzez niepozbawianie darczyńców własności rodzinnych i osobistych pamiątek), z drugiej – proces wymagający zaufania w związku z wypożyczeniem archiwaliów w celu wykonania kopii¹³.

Alex H. Poole w kompleksowym przeglądzie literatury na temat archiwów społecznych z 2020 r. poruszył z kolei zagadnienie zaufania w perspektywie relacji archiwów społecznych z archiwami mainstreamowymi. Z analizy przeprowadzonej w artykule wynika, że zaufanie jest kluczowym fundamentem partnerstw pomiędzy tymi dwoma typami archiwów, a powinno być ono budowane w szczególności poprzez: transparentność celów i intencji archiwów (zwłaszcza archiwów mainstreamowych wobec archiwów społecznych), autentyczność i wrażliwość, odpowiednie wykorzystanie materiałów archiwalnych (z poszanowaniem prywatności i poufności), współpracę z reprezentantami społeczności oraz określenie jasnych, elastycznych i kulturowo wrażliwych celów współdziałania. Mimo trudności z zachowaniem autonomii przez archiwa społeczne oraz budowaniem zaufania między archiwami społecznymi a mainstreamowymi, współpraca taka może przynieść obu stronom wiele korzyści. Archiwa społeczne zyskują na profesjonalizacji, widoczności i trwałości zasobów, natomiast archiwa mainstreamowe czerpią ze specjalistycznej wiedzy członków społeczności oraz zwiększają inkluzywność i różnorodność swoich zasobów¹⁴.

Niestety, do tej pory nie przeprowadzono w Polsce badań na temat zaufania w kontekście archiwów społecznych, choć zagadnienie to pojawia już w literaturze. Przykładem jest wydany w 2023 r. przez CAS *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, który wspomina o ogromnej roli zaufania m.in. w kontekście gromadzenia zasobów przez archiwa społeczne: „Bardzo często w przypadku archiwów społecznych o ich popularności, a w konsekwencji – o napływie zbiorów, przesądza

¹³ J. Zavala, A.A. Migoni, M. Caswell, N. Geraci, M. Cifor, 'A process where we're all at the table': community archives challenging dominant modes of archival practice, „Archives and Manuscripts” 2017, t. 45(3), s. 202–215, <https://doi.org/10.1080/01576895.2017.1377088>.

¹⁴ A.H. Poole, *The information work of community archives: A systematic literature review*, „Journal of Documentation” 2020, t. 76(3), s. 673, <https://doi.org/10.1108/JD-07-2019-0140>.

zaufanie. Jego zbudowanie jest procesem, który trwa, ale który daje poczucie, że działalność archiwum okazuje się ważna i potrzebna¹⁵. Zaufanie jest swego rodzaju „zasobem” – dobrem niematerialnym, będącym elementem wizerunku archiwum społecznego, mogącym przynosić korzyści i przyciągać do archiwum nie tylko darczyńców, ale też rzeczników i osoby wspierające archiwum oraz życzliwe grono odbiorców¹⁶. O zaufaniu pomiędzy archiwum a darczyńcami wspominają również archiwiści społeczni w drugiej części podręcznika („Inspiracje”)¹⁷.

Kategoria zaufania jest w projekcie IMPACT wyłącznie jednym z zagadnień związanych z afektywnymi relacjami w i wokół archiwum społecznego, więc zagadnienie to nie jest potraktowane w projekcie oraz w niniejszym artykule dogłębnie, a jedynie zasugerowane. Autorki wierzą jednak, iż jest to problematyka istotna i wymagająca kolejnych polskich badań – zarówno w perspektywie archiwów niezależnych, jak i innych typów instytucji archiwalnych.

Materiały i metodologia

Projekt IMPACT składa się z trzech faz: budowania ramy teoretycznej i analitycznej; studiów przypadków; analizy krzyżowej i kontekstualizacji wyników. Opisane w niniejszym artykule wyniki dotyczą jednego z przypadków realizowanego w ramach fazy drugiej. W tekście przedstawiono najpierw ogólnie założenia metodologiczne całego projektu oraz ogólny przebieg procesu badawczego, a następnie, bardziej szczegółowo, skupiono się na metodach uzyskania wyników związanych z archiwum Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej.

Faza pierwsza, budowanie ramy teoretycznej i analitycznej (w momencie pisania artykułu zakończona), polegała na stworzeniu wstępnej listy kodów – potencjalnych oddziaływań archiwów społecznych – na podstawie analizy danych zastanych, szczególnie naukowej literatury polskiej i zagranicznej (z różnych krajów) oraz dotychczasowych wywiadów z polskimi archiwistami społecznymi (pochodzących z projektu „Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium

¹⁵ A. Kapała, J. Michałowska, *Pozyskiwanie zbiorów* [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiąło, Warszawa 2023, s. 30.

¹⁶ E. Pietraszek, *Jesteśmy i działamy! Podstawy komunikacji archiwum społecznego* [w:] *Podręcznik dla archiwistów...*, s. 160, 171.

¹⁷ K. Kmak, *Ukorzeńć wykorzenione. Rozważania i doświadczenia praktyka archiwistyki społecznej* [w:] *Podręcznik dla archiwistów...*, s. 185; A. Miler, *Archiwum herstoryczne – zapis doświadczeń* [w:] *Podręcznik dla archiwistów...*, s. 236.

przypadku” oraz przeprowadzonych przez CAS¹⁸). Badaczki (kierowniczka projektu, M. Wiśniewska-Drewniak, oraz stypendystka, Adriana Kapała) przeprowadziły również wywiady z 12 polskimi i zagranicznymi ekspertami z zakresu archiwistyki społecznej na temat postrzegania przez nich oddziaływań archiwów społecznych, co pozwoliło dalej uzupełnić i zdywersyfikować listę potencjalnych wpływów¹⁹.

Faza druga (trwająca w momencie pisania artykułu) polega na wykonaniu empirycznych studiów opartych na wizytach terenowych w trzech współcześnie działających w Polsce archiwach społecznych. W trakcie wizyt przeprowadzane są wywiady jakościowe z archiwistami społecznymi, współpracownikami archiwów oraz odbiorcami działań archiwów, w tym użytkownikami. Oprócz danych empirycznych, analizie poddane są również dane zastane (m.in. literatura naukowa, pomoce archiwalne, strony www, media społecznościowe). Na pierwszym etapie analizy przygotowywany jest raport z przypadku szczegółowo opisujący dane archiwum społeczne, co stanowi kontynuację poprzedniego projektu M. Wiśniewskiej-Drewniak dotyczącego studiów opisowych archiwów społecznych²⁰. W drugim etapie zespół powiększony o dwie kolejne badaczki (Agnieszkę Rosę i Kamile Siudę) przeprowadza analizę oddziaływań społecznych i afektywnych danego archiwum – najpierw osobno, a następnie wspólnie, wielokrotnie czytając dane surowe (wywiady), oznaczając je stworzonymi wcześniej kodami, a także wspólnie negocjując znaczenia i zmieniając listę kodów (poprzez dodawanie nowych, usuwanie, łączenie i rozdzielanie kodów). Efektem jest wypracowany przez zespół badawczy opis oddziaływania danego archiwum społecznego. Faza druga ma zostać powtórzona trzykrotnie – dla 3 kolejnych archiwów, dobranych w sposób celowy dla zapewnienia ich różnorodności²¹.

¹⁸ CAS, Archiwiści społeczni o sobie, <https://cas.org.pl/strefa-inspiracji/archiwisci-spoeczni-o-sobie/> [dostęp: 22.05.2025].

¹⁹ Częściowo wywiady te omówiono w: M. Wiśniewska-Drewniak, A. Kapała, *Experts' Opinions on the Impact of Community Archives on Archival Science, Archival Institutions and the Archival Profession*, „Arhivi Ukraini” 2025, nr 342(1), s. 27–60, <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/276> [dostęp: 22.05.2025].

²⁰ M. Wiśniewska-Drewniak, *Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku*, Toruń 2019.

²¹ W. Czakon, *Łabędzie Poppera – case studies w badaniach nauk o zarządzaniu*, „Przegląd Organizacji” 2006, nr 800(9), s. 10–11, <https://doi.org/10.33141/po.2006.09.03>; B. Flyvbjerg, *Five Misunderstandings About Case-Study Research*, „Qualitative Inquiry” 2006, t. 12(2), s. 229–233, <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>; R.E. Stake, *Multiple Case Study Analysis*, Nowy Jork 2006, s. 23–25.

Faza trzecia (w trakcie pisania artykułu jeszcze nie rozpoczęta) polegać ma na analizie krzyżowej – wspólnej dla trzech przestudiowanych uprzednio z osobna archiwów społecznych, mającej na celu zrozumienie i opisanie uogólnionego (w pewnym stopniu) oddziaływania archiwów społecznych – oraz na kontekstualizacji wyników w perspektywie dotychczasowej literatury i badań z kraju i zagranicy.

Wizyty terenowe w archiwum CBMN, poprzedzone spotkaniem on-line, odbyły się w sierpniu 2024 r. W ich trakcie kierowniczka projektu, M. Wiśniewska-Drewniak, przeprowadziła wywiady z następującymi osobami związanymi z CBMN:

Ewa Czczor – członkini mniejszości niemieckiej, do końca sierpnia 2024 r. pełniła funkcję kierowniczki archiwum CBMN oraz koordynowała projekt poświęcony archiwizacji i dokumentowaniu dziejów mniejszości niemieckiej. Była główną osobą odpowiedzialną za zarządzanie archiwum oraz realizację związanych z nim zadań. Z wykształcenia germanistka, wcześniej pracowała jako tłumaczka języka niemieckiego oraz lokalna dziennikarka. W CBMN początkowo zajmowała się nagrywaniem wywiadów, by z czasem przejąć całość obowiązków archiwalnych. W chwili przeprowadzania wywiadów przygotowywała się już do opuszczenia Centrum.

Michał Matheja – również członek mniejszości niemieckiej, obecnie kierownik CBMN, wcześniej kierował projektem pod tą samą nazwą w ramach Domu Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach. Posiada tytuł doktora nauk technicznych w dziedzinie budownictwa, od wielu lat angażuje się w działalność na rzecz mniejszości niemieckiej, zawodowo związany z tą tematyką od 2015 r.

Weronika Wiese – członkini mniejszości niemieckiej, pełni funkcję zastępczyni dyrektora Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu odpowiedzialnej za Centrum Dokumentacyjno-Wystawiennicze Niemców w Polsce (dalej: CDWN), a także współpracuje z CBMN. W latach 2017–2023 odpowiadała za pozyskiwanie zbiorów do Centrum, przez krótki czas prowadziła nagrania wywiadów oraz kontaktowała się z lokalnymi organizacjami mniejszości niemieckiej, zajmując się przejmowaniem zbiorów i ich digitalizacją. Obecnie ściśle współpracuje z CBMN poprzez CDWN, a także przygotowuje pracę doktorską na temat mniejszości niemieckiej, korzystając z materiałów zgromadzonych w CBMN.

Helmut Paisdzior (Paździor) – członek mniejszości niemieckiej, polityk i aktywny działacz lokalny, wielokrotny poseł na Sejm RP, lider Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców na Śląsku Opolskim, założyciel Fundacji Rozwoju

Śląska. Współpracuje z CBMN jako partner i darczyńca, przekazując materiały z biura poselskiego oraz dokumentację dotyczącą swoich działań na rzecz mniejszości niemieckiej.

Ryszard Galla – członek mniejszości niemieckiej, polityk, były marszałek województwa opolskiego, wielokrotny poseł na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, lider Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców na Śląsku Opolskim. Obecnie radny Sejmiku Województwa Opolskiego oraz doradca marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej ds. mniejszości narodowych i etnicznych. Po braku reelekcji w 2023 r. przekazał dokumentację swojego biura poselskiego do CBMN, z którym stale współpracuje.

Marek Mazurkiewicz – doktor nauk społecznych w zakresie nauki o polityce, zatrudniony na Uniwersytecie Opolskim oraz w Instytucie Śląskim w Opolu. Współpracuje z Centrum głównie w zakresie badań, od kwietnia 2024 r. kieruje działem badawczym CBMN. Jego zainteresowania naukowe obejmują m.in. powojenną wymianę ludności między Polską a Niemcami, polską i niemiecką pamięć zbiorową oraz mniejszości narodowe i etniczne w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku²².

Wywiady miały charakter swobodny i dotyczyły roli i oddziaływania CBMN i jego archiwum oraz charakterystyki archiwum i jego zasobu. Wyjątkiem był wywiad z M. Matheją, który dotyczył całego Centrum (nie tylko działalności archiwalnej) i przeprowadzony był zgodnie z luźnym scenariuszem dyktowanym przez zawartość raportu opisującego przypadek. Wywiady, za zgodą osób ich udzielających, zostały zarejestrowane w formacie audio (łącznie ponad 7 godzin nagrań), a następnie przetranskrybowane. Ponadto w trakcie wizyty kierowniczka projektu wykonywała notatki (po wizycie w terenie przejrane, uzupełnione i przepisane) oraz fotografie cyfrowe służące dokumentowaniu procesu badawczego oraz uzupełnieniu raportu o elementy wizualne²³. Fotografie i transkrypcje wywiadów zostały umieszczone w repozytorium danych badawczych RepOD²⁴.

Uczestnicy badania wyrazili pisemną zgodę na wzięcie w nim udziału oraz na rejestrację wywiadu i umieszczenie jego transkrypcji w otwartym repozytorium

²² M. Wiśniewska-Drewniak, *Archiwum Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej – raport z badań terenowych*, 22.02.2025, s. 2–3, <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/7169> [dostęp: 20.05.2025].

²³ Ibidem, s. 33–51.

²⁴ Zbiór danych: M. Wiśniewska-Drewniak, *Oddziaływanie niezależnych archiwów społecznych – Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej*, RepOD, V1, 2025, <https://doi.org/10.18150/8CRYJM>.

danych badawczych. Pisemny formularz zgody dawał im również możliwość anonimizacji, jednak żadna z osób udzielających wywiadów z niej nie skorzystała. Ponieważ archiwistyka jako dyscyplina naukowa nie wypracowała kodeksu etycznego, zespół badawczy korzystał z zapisów Kodeksu Etyki Socjologa²⁵.

W pierwszym etapie analizy przypadku, na podstawie danych zastanych i terenowych, kierowniczka Projektu IMPACT stworzyła raport opisowy dotyczący CBMN – „gęsty opis” archiwum społecznego, który został skonsultowany i zaakceptowany przez dwójkę uczestników badań (M. Matheję i E. Cieczor). Raport zawiera informacje dotyczące m.in. historii archiwum, charakterystyki zasobu archiwalnego, działań w przestrzeni publicznej, współpracy i partnerstw, finansowania, sposobów gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania zasobu archiwalnego, problemów archiwum i jego planów na przyszłość²⁶. Następnie pozostałe członkinie zespołu badawczego zapoznały się z raportem w celu poznania kontekstu funkcjonowania omawianego archiwum społecznego. Na dalszym etapie zespół wykonał analizę oddziaływań archiwum (jak opisano powyżej). Częściowe efekty tej analizy, dotyczące tematu zaufania, wrażliwości i delikatności, oraz wynikające z nich implikacje dla praktyki tego archiwum, zostały przedstawione poniżej. Poprzedzają je informacje opisujące archiwum CBMN, będące okrojoną wersją raportu ze studium przypadku.

Archiwum CBMN

Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej w Opolu to wiodąca organizacja pozarządowa (związek stowarzyszeń) zajmująca się dziedzictwem mniejszości niemieckiej w Polsce. Celem CBMN jest inicjowanie i – wynikające z nazwy – prowadzenie badań nad mniejszością niemiecką w Polsce oraz gromadzenie i wywoływanie źródeł związanych z powstaniem i działalnością różnorodnych organizacji zrzeszających Niemców na ziemiach polskich, szczególnie po 1989 r.

Zbiory mają rozległy i różnorodny charakter. Terytorialnie obejmują przede wszystkim obszary Górnego i Dolnego Śląska, a także tereny północnej i zachodniej Polski, a więc miejsca z największą koncentracją mniejszości niemiec-

²⁵ Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Kodeks Etyki Socjologa Uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego dnia 25 marca 2012 r., <https://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf> [dostęp: 6.05.2025].

²⁶ M. Wiśniewska-Drewniak, *Archiwum Centrum Badań...*

kiej. Priorytetem w działalności CBMN jest gromadzenie materiałów organizacji mniejszości niemieckiej, choć ważną częścią zasobu są również archiwa osobiste działaczy lokalnych i polityków. W Centrum znajduje się też blisko 500 wywiadów historii mówionej z przedstawicielami mniejszości niemieckiej, w szczególności z najstarszymi członkami społeczności oraz z osobami zaangażowanymi w tworzenie organizacji mniejszościowych w latach 80. i 90. XX w.

Archiwum CBMN gromadzi swój zasób przede wszystkim poprzez: darowizny oryginalnych materiałów przekazywane przez jednostki mniejszości niemieckiej, digitalizację dokumentacji posiadanej przez organizacje mniejszościowe, która w formie fizycznej pozostaje u jej dysponentów, darowizny od osób prywatnych oraz wywoływanie źródeł – nagrywanie wywiadów historii mówionej, któremu niekiedy towarzyszy wykonywanie cyfrowych kopii dokumentów z osobistych archiwów osób udzielających wywiadów. Centrum utrzymuje relacje z organizacjami mniejszości niemieckiej, dużą wagę przywiązując do funkcji ratowniczej archiwum – do zabezpieczania zagrożonych materiałów w przypadku ustawiania działalności organizacji w terenie.

CBMN korzysta z administrowanego przez CAS portalu Zbiory Społeczne, w którym prezentuje opis archiwalny oraz (w niewielkim stopniu) cyfrowe wersje materiałów archiwalnych. Była kierowniczka archiwum, E. Czechor, była również zaangażowana w pracę nad udoskonaleniem tej platformy jako społeczna testerka²⁷. Na portalu CBMN umieściło opisy ponad 60 zespołów/zbiorów archiwalnych, na które składa się ponad 3 300 jednostek archiwalnych (ponad 10 000 dokumentów). Opis archiwalny na każdym poziomie jest sporządzony w językach polskim i niemieckim²⁸.

Centrum nie posiada wydzielonej przestrzeni ani regulaminu udostępniania – odbywa się ono incydentalnie, gdy ktoś zgłosi potrzebę dostępu. Archiwum nie jest zamknięte dla osób z zewnątrz, jednak główny nacisk kładzie się na gromadzenie materiałów, a nie ich udostępnianie. Część zasobu (ok. 2 600 plików, stan na 3.06.2025) jest dostępna online bez ograniczeń, ale duży procent dokumentów

²⁷ Społeczna Grupa Testerów istnieje od 2022 r. Jej celem jest wspólne – razem z CAS – wypracowywanie rozwiązań dla użytkowników Otwartego Systemu Archiwizacji (OSA), czyli narzędzia do opracowywania i opisywania zbiorów archiwów społecznych. Po zamieszczeniu opisów i plików w OSA uczestnicy mają możliwość ich publikacji na portalu zbioryspoleczne.pl. Więcej na temat działalności społecznej grupy testerów zob. CAS, Społeczna Grupa Testerów, <https://cas.org.pl/934-2/> [dostęp 3.06.2025].

²⁸ Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej / Forschungszentrum der Deutschen Minderheit, https://zbioryspoleczne.pl/archiwa/PL_1042 [dostęp: 3.06.2025].

pochodzi z ostatnich dekad i zawiera dane wrażliwe, dlatego podlega szczególnej ochronie i nie udostępnia się go w internecie. W takim przypadku dostęp można uzyskać po kontakcie z Centrum, w formie cyfrowej kopii przesłanej poprzez wiadomość elektroniczną. Wywiady, ze względu na ich wrażliwość, są udostępniane wyłącznie na miejscu. Z materiałów korzystają głównie współpracownicy i badacze do celów realizacji działań naukowych CBMN.

Archiwum CBMN jest obecne również w przestrzeni publicznej. Centrum nie prowadzi samodzielnej działalności wystawienniczej, ale wypożycza ekspozycje na wystawę stałą pt. „Niemcy w Polsce – historia i teraźniejszość” w CDWN (które jest również głównym partnerem CBMN). Prowadzi ożywioną działalność wydawniczą, regularnie organizuje spotkania naukowe (konferencje, seminaria, spotkania autorskie) oraz współpracuje z lokalnymi strukturami mniejszości niemieckiej, prezentując działania i dorobek archiwum. Przyjmuje także wycieczki studentów i uczniów.

Archiwum społeczne a zaufanie

Najważniejszym zagadnieniem łączącym temat zaufania z archiwami społecznymi jest kontekst relacji z darczyńcami. W przeciwieństwie do archiwów państwowych czy kościelnych, nie istnieją żadne przepisy prawne lub regulacje, w efekcie których aktotwórcy byłiby zobowiązani do przekazywania swoich materiałów archiwalnych do archiwów społecznych (czy też konkretnego archiwum społecznego), muszą więc samodzielnie wypracowywać relacje z potencjalnymi darczyńcami.

W przypadku CBMN istotny jest fakt, iż jest to archiwum mniejszościowe, dokumentujące grupę społeczną, która po II wojnie światowej była nieuznawana i dyskryminowana przez państwo polskie. Po zmianie granic w 1945 r., zgodnie z zapisami umów międzynarodowych i polityczną intencją utworzenia z Polski państwa jedn narodowego, Niemcy zostali wypędzeni z terenów Polski zachodniej i północnej²⁹. Z procesem tym wiąże się również zagadnienie weryfikacji narodowościowej oraz rehabilitacji osób wpisanych na Volkslistę łączące

²⁹ P. Madajczyk, *Niemcy polscy 1944–1989*, Warszawa 2001, s. 18–19; M. Czok, *Śląsk Opolski i jego tożsamość. Dyskursy – aspekty społeczno-polityczne – prasa regionalna*, Opole 2023, s. 26–27.

się z tworzeniem przez państwo polskie obozów dla ludności niemieckiej³⁰. Po zakończeniu trwającej kilka lat akcji wysiedleńczej, zgodnie z państwową narracją, w Polsce nie pozostali już żadni Niemcy. W efekcie mniejszość niemiecka nie była przez państwo polskie uznawana, a Niemcy nie mogli się zrzeszać oraz nauczać i używać języka niemieckiego³¹. Okres PRL-u był również dla Ziemi Zachodnich i Północnych czasem tzw. „repolonizacji” lub „odniemczenia” (czego ofiarą padły m.in. tożsamość śląska i język śląski)³². Zgodnie z danymi statystycznymi ze spisu powszechnego w 2021 r., Niemcy są najliczniejszą mniejszością w Polsce, a ich największe skupienie występuje w województwie opolskim³³.

³⁰ Proces weryfikacji narodowościowej miał na celu oddzielenie osób identyfikujących się z polskością (które mogły pozostać w powojennej Polsce) od tych, które utożsamiano z niemieckim okupantem (i które musiały opuścić kraj). Osoby, które mimo wcześniejszego posiadania obywatelstwa niemieckiego deklarowały swoją więź z polskością i nie współpracowały czynnie z okupantem, mogły podlegać administracyjnej procedurze weryfikacji narodowościowej, by uzyskać ponownie polskie obywatelstwo. Rehabilitacja (też: rehabilitacja tzw. volksdeutsche) polegała na przywracaniu praw obywatelskich osobom wpisanym na Volkslistę, zwłaszcza gdy wpis ten dokonany był pod przymusem. Warunkiem była udokumentowana przymusowość wpisu i brak aktywnej kolaboracji z okupantem. Po wojnie władze polskie utworzyły obozy dla osób narodowości niemieckiej – zarówno dla tych oczekujących na rehabilitację lub weryfikację, jak i dla ludności niemieckiej przeznaczonej do wysiedlenia. Obozy pełniły funkcje izolacyjną, wysiedleńczą i miejsca pracy – osoby w nich przetrzymywane wykorzystywano jako tanią siłę roboczą do czasu rozstrzygnięcia ich losów. Część internowanych oczekiwała w obozach na wydalenie do Niemiec, inni byli tam umieszczani ze względu na odrzucenie ich wniosków rehabilitacyjnych lub nierozstrzygniętą sprawę przynależności narodowej. Zob. np. D. Matelski, *Relacje polsko-niemieckie na ziemiach polskich do zakończenia II wojny światowej* [w:] *Niemcy*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2016, s. 41–43; P. Madajczyk, *Niemcy polscy...*, s. 24–38; E. Kaszuba, *Dzieje Śląska po 1945 roku* [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, Wrocław 2007, s. 493–499; D. Berlińska, P. Madajczyk, *Kształtowanie się państwa narodowego* [w:] *Polska jako państwo narodowe. Historia i pamięć*, red. P. Madajczyk, D. Berlińska, Warszawa–Opole 2008, s. 238–252, 273–290.

³¹ Madajczyk, *Niemcy polscy...*, s. 127–128, 148–149, 154–168.

³² M. Czok, *Śląsk Opolski...*, s. 26–28; E. Kaszuba, *Dzieje Śląska...*, s. 509–510; M. Świder, „Cienka warstwa niemieckiej farby na zdrowym polskim drewnie”, czyli odniemczanie Śląska Opolskiego dla każdego [w:] *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 203–217; Z. Gołasz, *Polityka antyniemiecka w Zabrzu w latach 1945–1949. Specyfika, przebieg, skutki* [w:] *Władze komunistyczne...*, s. 218–232.

³³ Główny Urząd Statystyczny, *Przynależność narodowo-etniczna, język używany w domu, przynależność do wyznania religijnego – wyniki ostateczne Narodowego Spisu Powszechnego 2021, 2023*, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaleznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaleznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html> [dostęp: 20.05.2025].

W trakcie wywiadów osoby związane z archiwum wielokrotnie zwracały uwagę na to, jak istotne jest dla nich bycie częścią społeczności, którą CBMN dokumentuje i bada. E. Czechor, kierowniczka archiwum i osoba w głównej mierze odpowiedzialna za gromadzenie zasobu archiwalnego, wskazała w wywiadzie, iż dla Centrum ważne jest posiadanie w swoich szeregach osób, które są w stanie, poprzez osobiste kontakty, nawiązać relacje pomiędzy organizacjami mniejszości niemieckiej i CBMN i zdobyć ich zaufanie: „bo to jest nieraz w ogóle gwarantem jakiegokolwiek współpracy”³⁴. Kierownik Centrum, M. Matheja, zaangażowany w jego tworzenie i gromadzenie zbiorów jeszcze przed usamodzielnieniem się organizacji w 2020 r., również podkreślał, jak istotne jest dla niego bycie częścią społeczności Niemców w Polsce i jak ważna jest rola osobistych kontaktów w pozyskiwaniu materiałów do archiwum:

„Ja jestem od bardzo dawna też osadzony w tym świecie mniejszości, jeszcze w czasach przed rejestracją, jeszcze przed przejściem z poprzedniego systemu do demokracji, więc ja tych wszystkich [ludzi] znam, większość znam, oni mnie znają, więc mi też było stosunkowo łatwo do nich dotrzeć i niektórzy mi po prostu przekazywali te swoje dokumenty”³⁵.

Podobnie W. Wiese podkreślała, że w jej praktyce gromadzenia wywiadów dla CBMN ważne było bycie rozpoznawaną przez potencjalnych rozmówców, nawet jeśli nie była to osobista znajomość, ale zapośredniczona. Legitymizację dawała wtedy bliższa lub dalsza relacja z kimś z rodziny lub świadomość, że W. Wiese jest wysłanniczką organizacji działającej na rzecz mniejszości niemieckiej:

„To zależało też od tego, z kim się robiło ten wywiad, bo jeżeli się znaliśmy już wcześniej, to raczej w większości przypadków w tych początkowych wywiadach to było na zasadzie zaufania do konkretnej osoby, jakiejś relacji, że myśmy się skądś już znali, albo ktoś wiedział, że jestem córką albo wnuczką kogoś tam, a ona robi coś tam, pracuje gdzieś tam, a to dobra, to jak na te potrzeby...”³⁶.

W momencie realizacji badania kierowniczka archiwum CBMN miała niedługo zmienić pracę. M. Matheja podkreślał, że jedną z mocnych stron E. Czechor na

³⁴ E. Czechor, Wywiad, 9.08.2024.

³⁵ M. Matheja, Wywiad, 5.08.2024.

³⁶ W. Wiese, Wywiad, 6.08.2024.

tym stanowisku i jej bardzo dobrych wyników w zakresie gromadzenia zasobu było właśnie silne zakotwiczenie w środowisku mniejszości („Ewa jest [...] z jądra mniejszości”³⁷) i jej osobiste kontakty wynikające m.in. z faktu, że pracowała kiedyś jako lokalna dziennikarka.

W. Wiese zwróciła uwagę na trudną kwestię obaw darczyńców (w szczególności osób udzielających wywiadów) i nieufności co do tego, co stanie się z przekazanymi archiwum wiadomościami, zwłaszcza jeśli chodzi o udzielanie informacji o osobach wciąż żyjących:

„Ci ludzie, w dużej mierze zwłaszcza ci starsi, byli, są, bo teraz ich jest coraz mniej, przestraszeni jednak i pełni nieufności, że co się z tym stanie, jak to zostanie wykorzystane? Albo były takie sytuacje, kiedy już w trakcie wywiadu [ktoś mówił] »a tego proszę nie nagrywać« albo »wie pani co, nie, proszę wyłączyć«, albo »ja bym to pani powiedział, ale nie powiem, bo to są jakieś tam nazwiska...«”³⁸.

Ważna jest tutaj rola zaufania nie tylko do osoby nagrywającej wywiad, ale również do organizacji, którą ta osoba reprezentuje. Z kolei E. Czeczor wskazała, że szczególnie w przypadku budowania relacji z ludźmi udzielającymi wywiadów historii mówionej bycie częścią społeczności i rozumienie jej zawilej i trudnej przeszłości i teraźniejszości może być elementem budowania zaufania świadka do osoby udzielającej wywiadu. E. Czeczor używa w tym odniesieniu terminu „kod kulturowy”:

„Co nas cechuje, to na pewno to, że jesteśmy praktycznie prawie wszyscy związani z Centrum, jednak wywodzimy się z tego środowiska i ta identyfikacja nam pomaga w docieraniu do ludzi. Taki kod kulturowy, którego nabierasz czy po prostu masz w sobie, który pomaga ci w dojściu do potencjalnych darczyńców, w pracy ze świadkami, gdzie ci ludzie się naprawdę z taką wielką otwartością nieraz dzielą. Zawsze miałam tak, naprawdę zawsze miałam tak, że w momencie, gdy ci ludzie wyczuwali, że ja rozumiem o czym oni mówią, to potrafili jakby się przełamać”³⁹.

³⁷ M. Matheja, Wywiad, 5.08.2024.

³⁸ W. Wiese, Wywiad, 6.08.2024.

³⁹ E. Czeczor, Wywiad, 5.08.2024.

Jednocześnie E. Cieczor podzieliła się w trakcie wywiadu poczuciem, że ogromne zaufanie, które uzyskuje od rozmówców, niekiedy ją przerasta, stając się trudnym emocjonalnym ciężarem:

„Czasami myślisz, że to cię przerasta, że ta osoba ci tyle zaufania dała, w takich wywiadach z kobietami, a naprawdę miałam takie, gdzie tam była przemoc, nie tylko taka obozowa, ale potem i rodzinna na przykład, no to były mocne sprawy. Ja zawsze doceniałam, jak dobrze, że takie coś mnie nie spotkało, nie? I z taką empatią, może zbyt wielką czasami, nie? Ja tak nie umiałam się odciąć przez jakiś czas od tego”⁴⁰.

W. Wiese, która współpracując z CBMN odwiedziła wiele organizacji mniejszości niemieckiej w różnych częściach kraju, przejmując dokumenty w oryginale lub skanując je w celu włączenia do zasobu Centrum, zauważyła, że budowanie relacji i zaufania z organizacjami w terenie może być wymagające i wcale nie jest łatwe, co więcej, nie zawsze jest zakończone sukcesem:

„Tutaj jednak widać to zróżnicowanie regionalne i w różny sposób też było to odbierane. Często były jakieś obawy jednak, mimo wszystko, co z tymi dokumentami będzie się działo, że to jest jakiś rodzaj kontroli, że to jakieś tam sprawdzanie, że ktoś będzie miał problemy, a w zasadzie po co, albo tam może coś się ujawni, co niekoniecznie powinno zostać ujawnione. Więc tym pierwszym krokiem w ogóle było przekonanie tych ludzi do tego, żeby nam zaufali i pokazali te dokumenty. Niektórzy się do dzisiaj na to nie zdecydowali, są organizacje, do których nie dotarliśmy, bo gdzieś tam blokują po prostu to przekazanie dokumentów”⁴¹.

Interesującym wątkiem w przypadku archiwum mniejszości niemieckiej, która została mocno negatywnie doświadczona przez państwo polskie po II wojnie światowej, jest potencjalny brak zaufania jej członków do archiwów państwowych oraz równoczesne większe zaufanie do CBMN, które nie tylko jest organizacją mniejszościową (i pozapaństwową), ale jest również jako związek stowarzyszeń

⁴⁰ E. Cieczor, Wywiad, 9.08.2024.

⁴¹ W. Wiese, Wywiad, 6.08.2024.

współtworzone przez sześć różnych organizacji mniejszości niemieckiej w Polsce, ma więc silne formalne umocowanie w społeczności Niemców w Polsce⁴².

O potencjalnym braku zaufania darczyńców do archiwów państwowych E. Czczor mówi następująco:

„Musiałam takimi umiejętnościami się wykazać, żeby tych ludzi przekonać do tego, że my to gromadzimy właśnie instytucjonalnie, z podparciem tych różnych instytucji czy stowarzyszeń, że to nie jest gdzieś do jakiegoś wielkiego archiwum państwowego, do którego może właśnie ci ludzie mają takie obawy ze względu na swoje przeżycia różne”⁴³.

oraz:

„bo jak ktoś przychodzi z zewnątrz, to ludzie nie chcą dać, to jest jakby to zaufanie w tym środowisku, że jednak mamy to poparcie tych instytucji [organizacji mniejszości] i to nie jest tak, że my to chcemy do archiwum państwowego oddać. Czego ja nie traktuję jako, nie wiem, jako coś złego, to nie jest tak, tylko po prostu jakby ten aspekt archiwum społecznego w tym momencie jest dla mnie bardzo, bardzo ważny. Po prostu ci ludzie, wiem, że oni, gdyby chcieli, to by sami poszli do tego archiwum państwowego. A nie poszli. Bo to jest inna bajka trochę”⁴⁴.

W ten sposób rozmówczyni jasno podkreśla różnicę pomiędzy archiwum społecznym (umocowanym w mniejszości i skupionym tylko na niej) a państwowym („wielkim” i będącym „inną bajką” – w tym sensie również odległym).

R. Galla, jeden z darczyńców i współpracowników oraz twórców CBMN, wyraził zwątpienie w to, czy archiwum państwowe byłoby w ogóle zainteresowane materiałami dotyczącymi tematyki mniejszości niemieckiej. Jednocześnie stwierdził, że ma zaufanie do Centrum, wierzy, że przekazane przez niego materiały mogą się komuś przydać w przyszłości i namawiałby inne osoby do oddawania dokumentacji do CBMN⁴⁵.

⁴² Są to: Związek Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim, Stowarzyszenie Bibliotek, Mediów, Kultury i Nauki, Niemieckie Towarzystwo Oświatowe, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej i Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców Województwa Śląskiego.

⁴³ E. Czczor, Wywiad, 5.08.2024.

⁴⁴ E. Czczor, Wywiad, 9.08.2024.

⁴⁵ R. Galla, Wywiad, 7.08.2024.

Kolejny z darczyńców, H. Paisdzior, wyraził pewną obawę co do tego, czy publiczna, państwowa instytucja nie potraktowałaby jego materiałów gorzej ze względu na fakt, że jest Niemcem („że to nie ta opcja i do kosza”):

„Magdalena Wiśniewska-Drewniak: A czy gdyby nie powstała tego typu instytucja, to czy zastanawiałby się Pan nad przekazaniem tego do np. archiwum państwowego, do jakiejś publicznej instytucji?

Helmut Paisdzior: Najprawdopodobniej tak, ale dla takiej, która by była uczciwa, nie dla jakichś takich, którzy by wiedzieli, że to nie ta opcja i do kosza.

Magdalena Wiśniewska-Drewniak: Czyli tutaj jednak było zaufanie, że to nie będzie źle użyte po prostu?

Helmut Paisdzior: Tak, bo mogłoby się tak zdarzyć”⁴⁶.

Ten sam rozmówca wyraził też brak zaufania do swojej rodziny w kwestii tego, jak postąpiłaby z jego osobistym archiwum po jego śmierci i podkreślił, że czekał na powstanie takiej organizacji jak CBMN: „Czy ja wiem, czy moi wnukowie czy prawnukowie będą zainteresowani tym? Wrzucą do pieca albo na odpady i nie będzie po prostu tego. Absolutnie nie wiem. To ja miałem zawsze nadzieję, że coś takiego powstanie i tyle lat czekało to i w końcu się to urodziło”⁴⁷.

Wrażliwość i delikatność

Wrażliwość jest skomplikowaną cechą, która może być ogólnie rozumiana jako otwartość i zdolność współczucia (współodczuwania). Jest to zasób człowieka, który obejmuje komponent poznawczy (jako źródło rozumu i czynnik motywacji poznawczej), emocjonalny (wrażliwość zmysłowa oraz myślowa jako zdolność przeżywania bodźców), działaniowy (jako kompetencja społeczno-kulturowa) i moralny (jako cnota). Wrażliwość służy efektywnemu funkcjonowaniu w codziennym życiu, warunkuje pozytywne relacje interpersonalne i ma kluczowe znaczenie dla całościowego rozwoju osoby oraz jakości jej relacji z innymi ludźmi⁴⁸. Wrażliwość można postrzegać jednak nie tylko indywidualnie, ale też w per-

⁴⁶ H. Paisdzior, Wywiad, 7.08.2024.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ I. Jazukiewicz, *Wrażliwość jako przedmiot refleksji pedagogicznej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2020, t. 23, nr 4, s. 159–187, <https://doi.org/10.12775/SPI.2020.4.007>.

spektywie organizacji. W tym wypadku jest to zdolność organizacji do odbierania sygnałów płynących z otoczenia i umiejętność reagowania na nie, otwartość na zmiany społeczne i gotowość do adaptacyjnych działań w obliczu zmiany. Wrażliwość organizacji sprzyja budowaniu zaufania, więzi i kultury organizacyjnej opartej na wspólnych wartościach oraz pozwala lepiej zarządzać zmianą i adaptować się do szybko zmieniających się warunków oraz oczekiwań interesariuszy⁴⁹. Delikatność z kolei, będąca raczej pojęciem wypływającym z potocznego języka i doświadczenia niż z akademickich analiz, jest cechą utożsamianą często z taktem, wyczuciem, subtelnością oraz empatią. Ujawnia się w czułości, łagodności, kulturze osobistej oraz umiejętności zachowania się w sposób nienaruszający komfortu drugiej osoby⁵⁰.

Kwestię wrażliwości i delikatności w zakresie tematu zaufania i archiwów społecznych postrzegamy szczególnie poprzez pryzmat postępowania z darczyńcami, użytkownikami i materiałami archiwalnymi w taki sposób, żeby nie nadwyrężyć zaufania do archiwum. Z obserwacji autorek wynika, że w większości przypadków archiwiści społeczni zdają sobie z tych kwestii sprawę i są na nie wyczuleni – a więc nawet, jeśli nie używają na co dzień terminów „wrażliwość” i „delikatność” (choć pojawiają się one w wywiadach), to jednak są to cechy, którymi wykazują się w swoich działaniach i w podejmowaniu decyzji związanych z działalnością archiwum. Wynika to między innymi z faktu, że prowadząc zazwyczaj małe archiwa, mają dużą znajomość tematyki i niuansów z nią związanych oraz najczęściej należą do społeczności, której dotyczy archiwum (lokalnych mieszkańców, mniejszości, grupy zawodowej, hobbystów itp.), więc również w ich interesie leży to, żeby archiwum nie wywoływało negatywnego wpływu na pewne osoby lub społeczności. Ponadto, archiwiści społeczni zazwyczaj są w ciągłym, bliskim kontakcie z człowiekiem (darczyńcami, użytkownikami i odbiorcami działań archiwum, wolontariuszami itp.), są więc permanentnie włączeni w budowanie relacji z ludźmi i społecznościami.

E. Cieczor, poruszając temat wyszukiwania rozmówców do wywiadów historii mówionej, stwierdziła, że musiała się z tym zagadnieniem identyfikować i „ogarnąć to myślą i sercem”⁵¹, co można interpretować jako podejście do tego

⁴⁹ W. Błaszczuk, *Wrażliwość jako czynnik wpływu społecznego na zmiany w organizacji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2010, nr 234, s. 93–100.

⁵⁰ *Delikatność* [w:] Wielki słownik języka polskiego PAN, 2016, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/24502/delikatnosc> [dostęp: 30.07.2025].

⁵¹ E. Cieczor, Wywiad, 5.08.2024.

zagadnienia nie tylko rozumowo (racjonalnie), ale również emocjonalnie. Ta sama rozmówczyni zwraca także uwagę na zdarzające się czasem przejmowanie materiałów po osobach zmarłych, podkreślając, że jest to sytuacja wymagająca szczególnej delikatności:

„I tak to człowiek robi z wielką pasją, bo nieraz zupełnie poza godzinami pracy się okazuje, że kogoś spotykasz ze starych czasów. Część takich zbiorów do nas tak trafiała. Dzięki temu, że mogliśmy wejść np. do domu takiego darczyńcy już nieżyjącego, ale tam rodzina by to wyrzuciła. To jest wbrew pozorom jednak tematyka delikatna, wrażliwa i wymaga podejścia po prostu”⁵².

Obie rozmówczynie zajmujące się gromadzeniem wywiadów, E. Cieczor i W. Wiese, podkreślały, że ten typ źródeł wymaga szczególnej wrażliwości ze strony osoby nagrywającej i archiwizującej wywiad. Relacja ze świadkiem historii musi opierać się na delikatności, otwartości i szczerości już na etapie uzyskiwania zgody na udzielenie wywiadu, a następnie – wrażliwości w trakcie jego przeprowadzania. Również zapewnienie dostępu do nagrania wymaga delikatnego podejścia, gdyż deponowane w CBMN historie mówione mogą zawierać informacje wrażliwe, dotyczące konkretnych, wciąż żyjących osób, członków zwartej i znającej się społeczności, potencjalnie mogące spowodować uszczerbek w relacjach członków tej społeczności oraz w relacjach społeczności z archiwum społecznym.

Archiwum CBMN to młode archiwum społeczne, skupione przede wszystkim na najpilniejszej w tym momencie działalności ratunkowej, a więc gromadzeniu zagrożonych materiałów archiwalnych, w mniejszej mierze na opracowaniu i zapewnianiu do nich dostępu oraz popularyzacji zasobu. Główną grupą użytkowników są badacze współpracujący z Centrum i wykonujący badania na jego zlecenie. Z archiwum korzystają też inni użytkownicy, ale jest ich niewielu. Obecnym celem działania CBMN nie jest promocja zasobu i zwiększenie liczby użytkowników i odwiedzających, również dlatego, że nie ma ono wystarczającej infrastruktury do zakrojonego na szerszą skalę udostępniania zasobu – szczególnie istotne są brak wydzielonej przestrzeni w siedzibie i braki kadrowe, nie bez znaczenia jest również fakt, że istotna część zasobu jest nieopracowana. Ponadto ważnym zagadnieniem związanym z reglamentacją dostępu jest fakt, iż wiele materiałów pochodzi z okresu od lat 80. XX w. do współczesności i zawiera dane wrażliwe

⁵² E. Cieczor, Wywiad, 9.08.2024.

oraz dane osobowe. O braku otwartego dostępu do archiwum następująco mówiła W. Wiese:

„Myślę, że trochę problem polega na tym, że my tego archiwum może nie promujemy jakoś tak bardzo, bo jest kwestia tego, jak tam jest dużo jakichś danych drażliwych, wrażliwych, newralgicznych. Kwestia dostępu – na razie jest to tak zdefiniowane, że naukowcy czy prowadzący badania mogą z tego korzystać, więc nie ma takiego wolnego dostępu. Więc z drugiej strony właśnie promowanie tej idei że „o, przyjdźcie, tu jest archiwum” nie do końca jest zgodne z kierunkami działania, że to nie jest takie archiwum otwarte po prostu, do którego każdy może wejść i sobie zamówić cokolwiek”⁵³.

Do każdego przypadku korzystania z zasobu archiwum CBMN podchodzi indywidualnie, kontakt odbywa się zazwyczaj poprzez pocztę elektroniczną lub telefon. Archiwum, w przypadku zgody na dostęp, często wysyła skany do użytkowników poprzez e-mail. Centrum nie posiada sformalizowanych kryteriów dostępu i regulaminu udostępniania, jednak E. Czeczor zapytana o te kwestie w szczególności wskazywała na kryterium dostępu wynikające z wrażliwości danych zawartych w materiałach. CBMN bywa również pośrednikiem kierującym badaczy w ich dalszych poszukiwaniach poprzez, na przykład, pośredniczenie w kontakcie między badaczami a świadkami historii (za zgodą tych drugich lub ich rodzin)⁵⁴.

W. Wiese zauważyła, że choć CBMN nie prowadzi otwartego archiwum, to jednak część zasobu jest udostępniana na wystawie w CDWN, a z wynikami badań oraz licznymi źródłami można się zapoznać w wielu publikacjach wydawanych przez CBMN. Rozmówczyni podkreśla również dużą wagę wartości informacyjnej tego zasobu, nawet jeśli nie jest on obecnie szeroko dostępny: „Myślę, że takie archiwa, nawet jeżeli teraz one nie są powszechnie i ogólnie dostępne i nie ustawiają się pod nimi kolejki, to naprawdę są cennymi miejscami deponowania tej historii i tej wiedzy. Mimo że jest to wąskie tematycznie, to dotyczy naprawdę istotnej części historii całego regionu”⁵⁵.

⁵³ W. Wiese, Wywiad, 6.08.2024.

⁵⁴ E. Czeczor, Wywiad, 9.08.2024.

⁵⁵ W. Wiese, Wywiad, 6.08.2024.

Podsumowanie i dyskusja

W przypadku archiwów społecznych zaufanie istotne jest szczególnie w trzech aspektach: budowania relacji z darczyńcami i społecznością; współpracy pomiędzy archiwami społecznymi i publicznymi instytucjami dziedzictwa (zwłaszcza archiwami państwowymi); oraz relacji pomiędzy inicjatywami rzeczniczymi (w Polsce przede wszystkim CAS) a archiwami społecznymi. Niniejszy artykuł dotyka jednak wyłącznie pierwszego z tych zagadnień, dwa pozostałe wskazując jako istotne wątki warte zgłębienia w przyszłych badaniach.

Rola zaufania w działalności archiwów społecznych jest nie do przecenienia – decyduje o współpracy darczyńców (zarówno osób prywatnych, jak i organizacji pozarządowych), bez czego archiwa społeczne nie miałyby możliwości gromadzenia zasobu archiwalnego. Warto zauważyć, że zaufanie jest istotne również w przypadku relacji archiwów państwowych z darczyńcami. To, w jaki sposób je budować i utrzymywać, a także analiza tego, jaki jest obecnie stan publicznego zaufania do archiwów państwowych, uważamy za kolejną interesującą lukę badawczą.

Szczególnie ciekawe wydaje się zagadnienie zaufania do archiwum z perspektywy mniejszości, zwłaszcza takiej, która – jak mniejszość niemiecka – została ciężko doświadczona przez państwo i wciąż, ze względu na fakt bycia mniejszością, może mieć ograniczone zaufanie do instytucji państwowych, w tym archiwów. Bardzo ważne jest także zagadnienie zaufania w relacji między archiwum społecznym a lokalnym archiwum państwowym. Dane wskazują, że jest to rzadko nawiązywana relacja⁵⁶. Również CBMN nie ma właściwie żadnych kontaktów z lokalnym państwowym archiwum czy muzeum. Na marginesie warto dodać, że lokalne opolskie muzeum, na obszernej wystawie o zasiedlaniu Śląska Opolskiego po II wojnie światowej przez osoby m.in. z Kresów Wschodnich i Polski Centralnej, nie wspomina w swojej narracji o tym, iż przybysze zajmowali miejsce wcześniejszych mieszkańców, Niemców, których część została na miejscu lub wyjechała dopiero po czasie.

Z zaufaniem w archiwum społecznym wiąże się zagadnienie wrażliwości – obie te kwestie są tym ważniejsze, im (potencjalnie) bardziej destrukcyjny wpływ może mieć działalność archiwum (np. retraumatyzacja świadków historii, wywołanie nowych lub przywołanie starych konfliktów w społeczności). Owa wrażli-

⁵⁶ M. Melon, *Diagnoza problemów związanych z trwałością zbiorów społecznych* [w:] K. Ziętał, M. Melon, *Strategia wzmacniania trwałości zbiorów społecznych*, Warszawa 2023, s. 46.

wość archiwistów społecznych, zdających sobie sprawę z delikatności niektórych zagadnień i niuansów związanych z prowadzeniem archiwum społecznego, jest z całą pewnością ważnym aspektem pracy i tożsamości oddolnych archiwistów oraz kompetencją, która powinna być dalej rozwijana.

Z całą pewnością istnieje potrzeba dalszych badań dotyczących zaufania w perspektywie praktyki archiwalnej – czy to archiwów społecznych, czy archiwów innych typów. Wymaga to jednak „niematerialistycznego” spojrzenia na archiwa. W nauce i praktyce archiwalnej w Polsce archiwa postrzegane są przede wszystkim przez pryzmat zasobu archiwalnego i wynikających z niego potrzeb. Większość badań koncentruje się na zagadnieniach związanych z kształtowaniem, opracowywaniem i udostępnianiem zasobu, pomijając w dużej mierze człowieka – twórcę, archiwistę i użytkownika – który archiwalia tworzy, gromadzi, opisuje, a następnie z nich korzysta. Brakuje podejść wychodzących poza ten techniczno-instytucjonalny schemat i stawiających w centrum uwagi człowieka oraz relacje, jakie zachodzą między ludźmi w kontekście archiwum, jak również między człowiekiem a archiwum jako przestrzenią i doświadczeniem. Konieczność przesunięcia perspektywy z przedmiotu (zasobu archiwalnego, archiwum) na podmiot – człowieka, który ten zasób tworzy, przetwarza i z niego korzysta, jest w archiwum, w nim czuje, działa i przeżywa, była w polskiej literaturze podnoszona jedynie poglądowo⁵⁷.

Chodzi o ujęcie emocjonalne i niematerialne, pozwalające wyjść poza myślenie o archiwum wyłącznie jako o zbiorze informacji⁵⁸. Takie spojrzenie umożliwia dostrzeżenie fenomenu archiwum jako miejsca, w którym rodzą się emocje, relacje i doświadczenia – zarówno w wyniku kontaktu człowieka z archiwaliami, jak i spotkania z innymi ludźmi w przestrzeni archiwum⁵⁹. Dotyczy to nie tylko

⁵⁷ A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki* [w:] „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 99–127; O. Ivanova, *Kierunki antropologizowania archiwistyki: białoruskie doświadczenia i perspektywy*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2012, nr 3(5), s. 95–105, <https://doi.org/10.12775/AKZ.2012.003>; E. Bohusz-Rubaszewska, *Archiwum rodzinne – między emocjami i nauką* [w:] *Archiwa w nauce, nauka w archiwach*, red. D.K. Rembiszewska, K.K. Szamryk, Białystok–Łomża 2016, s. 39–57; T. Czarnota, *Kilka pytań o „ciemną stronę” archiwów* [w:] *Komu i do czego potrzebne są archiwa*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 7, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, M. Wiśniewska-Drewniak, Toruń 2022, s. 23–51.

⁵⁸ Zob. *Archiwum – Archiwistyka – Kultura. Antologia*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2020.

⁵⁹ W. Chorążyczewski, *Uwagi o przedmiocie i problematyce zantropologizowanej archiwistyki* [w:] *Nowa archiwistyka: archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie

współczesnych użytkowników czy archiwistów, ale także osób zapisanych w dokumentach – często już nieżyjących – z którymi nawiązujemy swoiste, głęboko ludzkie spotkanie poprzez ich ślady obecne w archiwaliach. Archiwum staje się wówczas także przestrzenią spotkania z tym, co minione – z ludźmi, którzy już odeszli, a którzy trwają poprzez pozostawione po sobie materiały: dokumenty, listy, fotografie, notatki, świadectwa. Kontakt z archiwaliami nie jest wyłącznie aktem poznawczym, ale często także głęboko poruszającym doświadczeniem emocjonalnym. Takie spotkania – intymne, choć jednostronne – mogą wywoływać empatię, wzruszenie, złość, radość, być traumatyczne, a czasem nawet nakażać poczucie odpowiedzialności za pamięć o drugim człowieku⁶⁰.

Ponadto niektóre badaczki i badacze, jak Carolyn Steedman w książce *Dust: The Archive and Cultural History*, zwracają uwagę na to, że archiwum jako miejsce fizyczne i mentalne nieustannie oddziałuje nie tylko na nasze emocje, ale również na ciało i zmysły. Przebywanie w archiwum to doświadczenie zarówno poznawcze, jak i cielesne – pełne napięcia między obecnością a nieobecnością, ruchem a bezruchem, widzialnym a ukrytym. W efekcie archiwum przestaje być neutralnym miejscem przechowywania dokumentów. Staje się przestrzenią relacji nie tylko z przeszłością jako abstrakcyjnym czasem, przede wszystkim człowieka samego ze sobą, ale też z drugim człowiekiem, również tym, którego istnienie zachowało się jedynie w formie archiwalnych śladów. Takie spotkanie ma charakter nie tylko poznawczy, ale przede wszystkim egzystencjalny i etyczny – uruchamia pytania o pamięć, zapomnienie, odpowiedzialność i rolę archiwisty czy badacza jako pośrednika między przeszłością a teraźniejszością⁶¹.

W praktyce archiwalnej coraz częściej pojawiają się inicjatywy mające na celu odzyskiwanie zapomnianych lub marginalizowanych głosów – kobiet, mniejszości, osób represjonowanych, społeczności lokalnych. Archiwa społeczne zrywają z tradycyjnym modelem dokumentowania historii i umożliwiają oddolne, często emocjonalnie zaangażowane formy gromadzenia i interpretowania świadectw

Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 25–35; D. Magier, *Czas archiwizacji* [w:] *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 2, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2011, s. 9–20; zob. też: J. Chojcka, *Archiwa otwarte. O obecności archiwów państwowych w przestrzeni publicznej w kontekście założeń, realizacji i efektów strategii archiwów państwowych na lata 2010–2020*, „Archeion” 2019, t. 120, s. 122–135, <https://doi.org/10.4467/26581264ARC.19.005.11814>.

⁶⁰ M. Wiśniewska-Drewniak, *Archiwa – oddziaływania i wartości*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2023, t. 29, s. 206–214, <https://doi.org/10.4467/12332135KRA.23.012.18620>.

⁶¹ C. Steedman, *Dust: The Archive and Cultural History*, Nowy Brunzwick–New Jersey 2002.

przeszłości. Działania te mają realny wpływ na życie jednostek, wspólnot i kształt sfery publicznej, wykraczają poza tradycyjnie pojmowane zadania archiwalne, angażują ludzi w proces odzyskiwania, rekonstruowania i interpretowania historii, często tej dotychczas niedostrzeganej, pomijanej lub wykluczanej. Tworzenie archiwum może być wtedy próbą odzyskania prawa do własnej historii i podważenia hegemonii instytucjonalnych form pamięci.

Niniejszym artykułem, choć traktującym wyłącznie o jednym z aspektów oddziaływań afektywnych archiwum (o zaufaniu), autorki pragną dalej wzbogacać zakres badań prowadzonych w powyżej przytoczonym paradygmacie.

Bibliografia

Źródła – dane badawcze wywołane w trakcie projektu

Czczor E., Wywiad, 5.08.2024.

Czczor E., Wywiad, 9.08.2024.

Galla R., Wywiad, 7.08.2024.

Matheja M., Wywiad, 5.08.2024.

Paisdzior H., Wywiad, 7.08.2024.

Wiese W., Wywiad, 6.08.2024.

Wiśniewska-Drewniak M., *Oddziaływanie niezależnych archiwów społecznych – Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej*, RepOD, V1, 2025, <https://doi.org/10.18150/8CRYJM> [zbiór danych badawczych].

Źródła – pozostałe

CAS, Archiwiści społeczni o sobie, <https://cas.org.pl/strefa-inspiracji/archiwisci-spooleczni-o-sobie/> [dostęp: 22.05.2025].

CAS, Baza Archiwów Społecznych, <https://cas.org.pl/baza-archiwow/> [dostęp: 18.05.2025].

CAS, Społeczna Grupa Testerów, <https://cas.org.pl/934-2/> [dostęp 3.06.2025].

Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej / Forschungszentrum der Deutschen Minderheit, https://zbioryspoleczne.pl/archiwa/PL_1042 [dostęp: 3.06.2025].

Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Kodeks Etyki Socjologa Uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego dnia 25 marca 2012 r., <https://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf> [dostęp: 6.05.2025].

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 grudnia 2024 r. w sprawie nadania statutu Centrum Archiwistyki Społecznej (Dz.Urz. MKiDN 2024, poz. 138).

Opracowania

Allard D., Ferris S., *Antiviolence and marginalized communities: knowledge creation, community mobilization, and social justice through a participatory archiving approach*, „Library Trends” 2015, t. 64, s. 360–383, <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0043>.

Archiwum – Archiwistyka – Kultura. Antologia, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2020.

Bak G., *Trusted by whom? TDRs, standards culture and the nature of trust*, „Archival Science” 2016, t. 16(4), s. 373–402, <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9257-1>.

Berlińska D., Madajczyk P., *Kształtowanie się państwa narodowego [w:] Polska jako państwo narodowe. Historia i pamięć*, red. P. Madajczyk, D. Berlińska, Warszawa–Opole 2008, s. 29–371.

Błaszczuk W., *Wrażliwość jako czynnik wpływu społecznego na zmiany w organizacji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2010, nr 234, s. 93–100.

Bohusz-Rubaszewska E., *Archiwum rodzinne – między emocjami i nauką [w:] Archiwa w nauce, nauka w archiwach*, red. D.K. Rembiszewska, K.K. Szamryk, Białystok–Łomża 2016, s. 39–57.

Chojecka J., *Archiwa otwarte. O obecności archiwów państwowych w przestrzeni publicznej w kontekście założeń, realizacji i efektów strategii archiwów państwowych na lata 2010–2020*, „Archeion” 2019, t. 120, s. 122–135, <https://doi.org/10.4467/26581264ARC.19.005.11814>.

Chorążyczewski W., *Uwagi o przedmiocie i problematyce zantropologizowanej archiwistyki [w:] Nowa archiwistyka: archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 4, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 25–35.

Czakon W., *Łabędzie Poppera – case studies w badaniach nauk o zarządzaniu*, „Przegląd Organizacji” 2006, nr 800(9), s. 9–12, <https://doi.org/10.33141/po.2006.09.03>.

Czarnota T., *Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce [w:] Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 40–46.

Czarnota T., *Archiwistyka społeczna w nauce i dydaktyce uniwersyteckiej oraz zmiany w nauce zachodzące pod jej wpływem w latach 2005–16 [w:] Archiwistyka społeczna. Diagnoza i wyzwania*, red. A. Jóźwik, K. Ziętał, Warszawa 2017, s. 94–119.

- Czarnota T., *Kilka pytań o „ciemną stronę” archiwów* [w:] *Komu i do czego potrzebne są archiwa*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 7, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, M. Wiśniewska-Drewniak, Toruń 2022, s. 23–51.
- Czok M., *Śląsk Opolski i jego tożsamość. Dyskursy – aspekty społeczno-polityczne – prasa regionalna*, Opole 2023.
- Delikatność* [w:] *Wielki słownik języka polskiego PAN*, 2016, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/24502/delikatnosc> [dostęp: 30.07.2025].
- Donaldson D.R., *Trust in Archives – Trust in Digital Archival Content Framework*, „Archivaria” 2019, t. 88, s. 50–83, <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13697> [dostęp: 22.05.2025].
- Flyvbjerg B., *Five Misunderstandings About Case-Study Research*, „Qualitative Inquiry” 2006, t. 12(2), s. 219–245, <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>.
- Gołasz Z., *Polityka antyniemiecka w Zabrzu w latach 1945–1949. Specyfika, przebieg, skutki* [w:] *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 218–232.
- Główny Urząd Statystyczny, *Przynależność narodowo-etniczna, język używany w domu, przynależność do wyznania religijnego – wyniki ostateczne Narodowego Spisu Powszechnego 2021*, 2023, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaleznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaleznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html> [dostęp: 20.05.2025].
- Huebner S., Cooper K., *Koorie culture and technology: a digital archive project for Victorian Koorie communities*, „Archives and Manuscripts” 2007, t. 35, s. 18–32.
- Ivanova O., *Kierunki antropologizowania archiwistyki: białoruskie doświadczenia i perspektywy*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2012, nr 3(5), s. 95–105, <https://doi.org/10.12775/AKZ.2012.003>.
- Jazukiewicz I., *Wrażliwość jako przedmiot refleksji pedagogicznej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2020, t. 23, nr 4, s. 159–187, <https://doi.org/10.12775/SPI.2020.4.007>.
- Kapała A., Michałowska J., *Pozyskiwanie zbiorów* [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiało, Warszawa 2023, s. 24–39.
- Kaszuba E., *Dzieje Śląska po 1945 roku* [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, Wrocław 2007, s. 468–601.
- Kmak K., *Ukorzeńć wykorżenione. Rozważania i doświadczenia praktyka archiwistyki społecznej* [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiało, Warszawa 2023, s. 174–191.
- Lian Z., *The creation, preservation and transmission of Shuishu archives in China*, „Journal of Documentation” 2017, t. 73, s. 1192–1208, <https://doi.org/10.1108/JD-11-2016-0143>.

- Lynch C., *Authenticity and integrity in the digital environment: an exploratory analysis of the central role of trust* [w:] *Authenticity in a Digital Environment*, Waszyngton 2000, s. 32–50.
- MacNeil H., *Trusting Records in a Postmodern World*, „Archivaria” 2001, t. 51, s. 36–47, <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12793> [dostęp: 22.05.2025].
- MacNeil H., *Trusting Records: Legal, Historical and Diplomatic Perspectives*, Dordrecht 2000, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-94-015-9375-5> [dostęp: 22.05.2025].
- Madajczyk P., *Niemcy polscy 1944–1989*, Warszawa 2001.
- Magier D., *Czas archiwizacji* [w:] *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 2, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2011, s. 9–20.
- Matelski D., *Relacje polsko-niemieckie na ziemiach polskich do zakończenia II wojny światowej* [w:] *Niemcy*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2016, s. 13–48.
- Melon M., *Diagnoza problemów związanych z trwałością zbiorów społecznych* [w:] K. Ziętał, M. Melon, *Strategia wzmacniania trwałości zbiorów społecznych*, Warszawa 2023, s. 29–61.
- Miler A., *Archiwum historyczne – zapis doświadczeń* [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiało, Warszawa 2023, s. 224–237.
- Park E., *Understanding ‘Authenticity’ in Records and Information Management: Analyzing Practitioner Constructs*, „American Archivist” 2001, t. 64(2), s. 270–291, <https://www.doi.org/10.17723/aarc.64.2.yrw0584547775404>.
- Pietraszek E., *Jesteśmy i działamy! Podstawy komunikacji archiwum społecznego* [w:] *Podręcznik dla archiwistów społecznych*, red. M. Pankowska-Dowgiało, Warszawa 2023, s. 156–171.
- Poole A.H., *The information work of community archives: A systematic literature review*, „Journal of Documentation” 2020, t. 76(3), s. 657–687, <https://doi.org/10.1108/JD-07-2019-0140>.
- Price D.M., Smith J.J., *The trust continuum in the information age: a Canadian perspective*, „Archival Science” 2011, t. 11, s. 253–276, <https://doi.org/10.1007/s10502-011-9148-z>.
- Rosa A., *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki* [w:] „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 99–127.
- Speck J.G., *Protecting Public Trust: An Archival Wake-Up Call*, „Journal of Archival Organization” 2020, t. 8(1), s. 31–53, <https://doi.org/10.1080/15332748.2010.483389>.
- Stake R.E., *Multiple Case Study Analysis*, Nowy Jork 2006.
- Steedman C., *Dust: The Archive and Cultural History*, Nowy Brunszwik–New Jersey 2002.
- Świder M., *„Cienka warstwa niemieckiej farby na zdrowym polskim drewnie”, czyli odniemczanie Śląska Opolskiego dla każdego* [w:] *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016, s. 203–217.
- Wiśniewska-Drewniak M., *Archiwa – oddziaływania i wartości*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2023, t. 29, s. 206–214, <https://doi.org/10.4467/12332135KRA.23.012.18620>.

- Wiśniewska-Drewniak M., *Archiwum Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej – raport z badań terenowych*, 22.02.2025, <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/7169> [dostęp: 20.05.2025].
- Wiśniewska-Drewniak M., *Community Archives Pedagogies in Poland and the US: An Attempt at a Comparative Study*, „Education for Information” 2025, t. 41(2), s. 121–140, <https://doi.org/10.1177/01678329251323451>.
- Wiśniewska-Drewniak M., *Inaczej to zniknie. Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku*, Toruń 2019.
- Wiśniewska-Drewniak M., Kapała A., *Experts’ Opinions on the Impact of Community Archives on Archival Science, Archival Institutions and the Archival Profession*, „Arhivi Ukraini” 2025, nr 342(1), s. 27–60, <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/276> [dostęp: 22.05.2025].
- Yakel E., Faniel I.M., Robert Jr L.P., *An empirical examination of data reuser trust in a digital repository*, „JASIST – Journal of the Association for Information Science and Technology” 2024, t. 75(8), s. 898–915, <https://doi.org/10.1002/asi.24933>.
- Zavala J., Migoni A.A., Caswell M., Geraci N., Cifor M., *‘A process where we’re all at the table’: community archives challenging dominant modes of archival practice*, „Archives and Manuscripts” 2017, t. 45(3), s. 202–215, <https://doi.org/10.1080/01576895.2017.1377088>.
- Ziętał K., *Archiwa społeczne w Polsce – prezentacja i analiza wyników badań* [w:] *Archiwistyka społeczna. Diagnoza i wyzwania*, red. A. Jóźwik, K. Ziętał, Warszawa 2017, s. 14–32.